

# “Wat bedoel je, een ei of een ui?” De rol van fonetiek in de verwerving van het Nederlands bij Tsjechen

Marta Nováková

## 0. Abstract

Fonetiek en uitspraaktraining spelen een belangrijke rol bij de verwerving van vreemde talen. Het doel van deze paper is een blik te werpen op de verwerving van specifieke klinkers en tweeklanken van het Nederlands bij Tsjechische sprekers. Door middel van een contrastieve analyse van het klinkersysteem en tweeklanken uit de klankinventarissen van beide talen worden de onderlinge verschillen tussen beide talen op fonetisch en fonologisch niveau vastgesteld. Aan de hand daarvan wil ik laten zien hoe belangrijk het is om de rol van de moedertaal in de gaten te houden bij de verwerving van vreemde talen.

## 1. Inleiding

Fonetiek speelt een belangrijke rol bij de verwerving van vreemde talen. Taal leren we om met elkaar te kunnen praten. En praten gaat gepaard met elkaar goed te kunnen verstaan. Verstaan is echter alleen maar mogelijk als we in de betreffende taal de acceptabele klanken produceren. Er zijn klanken waarbij het echt noodzakelijk is om die zo nauwkeurig mogelijk uit te spreken anders wordt de betekenis van het woord of van de zin verstoord. “Wil je een ui?” Of “wil je een ei?” [Λü] x [ei] – zie de onderstreepte woorden. Een Tsjech spreekt deze klanken anders uit dan een Nederlandstalige moedertaalspreker. Daardoor kan de betekenis van deze zin niet meteen duidelijk zijn.

In deze paper neem ik de Tsjechischse uitspraak van het Nederlands onder de loep. Ik richt me op de standaard uitspraak van beide talen; de dialectische variatie komt niet aan bod.

Ik kan constateren dat als een Tsjech zo’n vraag aan een moedertaalspreker van het Nederlands stelt, er meestal geen antwoord komt maar eerst een vraag: “Bedoel je de uien of de eieren?” Of een ander voorbeeld, als een Tsjech de zin: “Dat is een [mir]” op deze manier uitspreekt, moet de Nederlandstalige moedertaalspreker erover nadenken of hij een *mier* [mir] of een *muur* [mür] bedoelt. (een beestje of een onderdeel van een huis). Het verschil tussen de [i] en de [ü] bestaat in het Tsjechisch niet.

Uit eigen ervaring weet ik, dat sommige klanken van het Nederlands heel moeilijk zijn voor de Tsjechen om uit te spreken en te verwerven. Het gaat niet alleen om sprekers in de beginfase van hun taalverwervingproces maar gevorderde studenten maken ook vrij vaak

fouten bij de uitspraak van bepaalde klanken. Waarom maken ze juist deze fouten, waar komen de fouten in het algemeen voor en hoe kan dit opgelost worden?

## *2 Beschrijving van het onderzoek*

In de jaren 2004 – 2005 hield ik me tijdens het voorbereiden van mijn afstudeerscriptie bezig met het onderzoek naar de eigenschappen van de klinkers en medeklinkers en medeklinkers in context. Aan de hand van de vergelijking van onderlinge verschillen tussen de Nederlandse afzonderlijke klanken en die van het Tsjechisch probeerde ik vast te stellen waar de uitspraakproblemen voor Tsjechen optreden en waarom.

Het gaat vooral om de klanken die in de fonologische inventaris van het Tsjechisch ontbreken of articulatorisch anders zijn. Bij de medeklinkers legde ik niet alleen nadruk op fonemen van het Nederlands maar waar het noodzakelijk was, besprak ik ook de obligatorische allofonen daarvan. Met de klanken die ik als moeilijk of problematisch voor de uitspraak heb aangeduid, heb ik 74 voorbeeldzinnen gemaakt.

Daar kwamen zowel de afzonderlijke klinkers, tweeklanken en medeklinkers aan bod als voorbeelden van de assimilatie tussen twee medeklinkers (assimilatie van plaats bij nasalen en gevallen waar progressieve assimilatie van stem in het Nederlands optreedt.) De zinnen liet ik door Tsjechische studenten van het Nederlands van de universiteiten in Olomouc, Praag en Brno voorlezen, ik heb die opgenomen en geanalyseerd. De studenten waren in de beginfase van het taalverwervingproces, daar heb ik het grootste aantal studenten om medewerking gevraagd, verder werden er half-gevorderde en gevorderde studenten opgenomen.

In deze paper richt ik me tot de bespreking van de klinkers en tweeklanken (monoftongen en diftongen) van beide talen en ik wil nadruk leggen op de verschillen tussen beide fonologische inventarissen en ik wil ook sommige fonologische processen laten zien die wel in het Nederlands bestaan maar niet in het Tsjechisch.

### 3 Het voorbeeld van de klinkers: Nederlands x Tsjechisch

**Tabel 1: [1]**

#### **Klinkers van het Nederlands**

*monoftongen*

	Voor	Midden	Achter
Hoog	[i] [ɪ]		[u]
Half-hoog	[ɨ]		
Midden	[e] [ɛ]	[ɔ] [ʌ]	[o] [ɔ]
Half-laag	[ø]		
Laag		[a]	[ɑ]

#### **Klinkers van het Tsjechisch**

*monoftongen*

	Voor	Midden	Achter
Hoog	[i:] [i]		[u] [u:]
Half-hoog			
Midden	[e:] [e]		[o] [o:]
Half-laag			
Laag		[a] [a:]	

Op het eerste gezicht zien we dat de klinkerdriehoek met de Tsjechische klinkers beperkt is: 13: 10 - Nederlands versus Tsjechisch respectievelijk.<sup>1</sup> Het Tsjechisch heeft dus 5 korte klinkers, de: [i] [e] [a] [o] [u] en hun lange tegenhangers de: [i:] [e:] [a:] [o:] [u:]. De kwantiteit heeft geen invloed op de kwaliteit van klinkers in het Tsjechisch.

Het Nederlands heeft 13 vocaalfonemen die we in de inheemse woorden kunnen vinden. Ze kunnen in 4 groepen ingedeeld worden.<sup>2</sup> Deze groepering heeft betrekking tot de lengte van de klinkers. De groep van lange en hoge klinkers ondergaat dezelfde fonologische processen.

In de volgende sectie bespreek ik het gedrag van deze twee groepen klinkers als ze voor een [r] staan. De sjwa [ɔ] bevindt zich altijd in onbeklemtoonde contexten in het Nederlands en ontbreekt in het Tsjechisch helemaal, omdat de klemtoon geen invloed heeft op de klankkleur in het Tsjechisch.

<sup>1</sup> Het Tsjechisch heeft dus 5 kwaliteitsvarianten bij de klinkers en 2 kwantiteitsvarianten. Ze komen zowel in de inheemse als in de uitheemse woorden voor. De [o:] komt echter zelden voor. Palková (1997):170 [3], Krčmová (1995):29 [7].

<sup>2</sup> De indeling overneem ik van Heemskerk en Zonneveld (2000): 19 [2]. Ik gebruik de transcriptie van Neijt (1994) [4] en Nováková (2005) [1]. Ik groepeer de tweeklanken niet in deze indeling, ze worden apart besproken. Voor het overzicht voeg ik de vocalen die in het Nederlands in de uitheemse woorden verschijnen, ze komen dus niet vaak voor: **de klinkers in de leenwoorden:** [ɛ:] [i:] [ɔ:] [u:] [ü:] [oe:] [ɑ] [ɛ] [ɔ]. (boven de laatste drie vocalen hoort nog een teken ~). Technisch was het niet mogelijk om die in de tekst in te voeren.

Klinkers van het Nederlands: [2]

1) de korte klinkers: [ɔ] [ɪ] [ɔ̃] [ʌ] [ɛ]

2) de lange klinkers: [a] [e] [o] [ø]

3) de hoge klinkers: [i] [u] [ü]

4) de 'stomme e' of sjwa: [ə]

In de tabel staat een aantal klinkers vet gedrukt. Het gaat om de klinkers die in het Tsjechisch ontbreken – de klinkers in de middenpositie - en verder om de klinkers waarbij er verschillen aan bod komen bij de uitspraak van Tsjechen.

De onderlinge verschillen tussen de Tsjechische en de Nederlandse klinkers zijn nogal groot. Laten we de verschillen bekijken.

Wat de uitspraak van de Tsjechische klinkers betreft, worden ze altijd zeer nauwkeurig van elkaar onderscheiden. Ze worden in alle lettergrepen van het woord volledig uitgesproken, de reductie van vocalen komt in het Tsjechisch niet voor. (zoals in de Nederlandse woorden: *verklappen*, *lepelrek* [vɔrklɔpɔ̃] en [lepɔ̃lɛk]). De klankvorm van de Tsjechische vocalen is min of meer stabiel. De positie van de klinker in het woord of de invloed van de naburige medeklinker zijn niet opvallend.

Verder kan er worden vastgesteld dat het verschil tussen een **gespannen** en een **ongespannen** klinker wordt in het Tsjechisch niet gebruikt. In dit opzicht zijn de Tsjechische klinkers relatief ongespannen tegenover de Nederlandse.

Het verschil tussen een **open** en een **gesloten** variant van een klinker in het Tsjechisch ook niet wordt gebruikt. Het bestaat wel als een "toevoeging" bij het verschil in de klinkerlengte: b.v.: [i:] x [ɪ], maar geldt niet als relevant.

Wat het criterium gespannen en ongespannen in het Nederlands betreft, zijn de hoge en de lange klinkers gespannen en de korte ongespannen. Dat wil zeggen dat de Tsjechische en de Nederlandse tegenhangers in dit opzicht van kleur verschillen: b.v.: Tsj. *hele* (*kijk*) x *Nl: hele*: [hele] x [he<sup>l</sup>ɔ̃].

De Nederlandse klinkers anderzijds worden wel beïnvloed door de omringende medeklinkers wat hun klank betreft. Dit veroorzaakt de allofonische variatie die moeilijk is voor de vreemdetalssprekers [2].

Bij de uitspraak van de Nederlandse klinkers komt dus niet alleen het lengteverschil maar ook het kleurverschil aan bod: *tak x taak, met x meet, dok x dook*. [ɑ] x [a], [ɛ] x [e] en [ɔ] x [o] respectievelijk. (Het kleurverschil wordt dus in het Tsjechisch niet gerealiseerd).

Bij de indeling van de Nederlandse vocalen spreek ik over de lange en de hoge klinkers. Ze kunnen dezelfde processen ondergaan, b.v. het proces van de vocaalreductie als ze geen hoofdklemtoon dragen. (bijvoorbeeld de eerste klinker van *banaan*, en de tweede van *telefoon* [bɔnan] [telɔfon]).<sup>3</sup>

Vocaalreductie komt in het Tsjechisch niet voor.

Een assimilatie proces die beide groepen ondergaan is de verlenging voor een [r].

Bij de groep van de hoge klinkers varieert de lengte als er een [r] onmiddellijk volgt, zoals in *bier, moer, vuur* - [bi:r], [mu:r], [vü:r] vergelijkingsgewijs *biet, moet, fuut* - [bit], [mut], [füt]. Fonetisch zijn de hoge klinkers meestal kort maar voor een [r] worden ze verlengd. Soms gaat de verlenging gepaard met een verkleuring.

De klinkers uit de groep lange klinkers (behalve de klinker [a]) worden ook verlengd als er een [r] volgt en de klinkers worden daarna “extra lang“. Bij voorbeeld: *beek, boot, deuk* - [be:k], [bo:t], [dø:k] x, *peer, door, deur* - [pI:r], [dɔ:r], [dü:r] [2].

#### 4 Klinkers die moeilijk zijn voor de Tsjechen om uit te spreken

Uit de analyse van de voorbeeldzinnen waarin de bovengenoemde problematische klanken aan bod kwamen, bleek dat de kenmerken gespannen/ongespannen en open/gesloten en het duurverschil dat gepaard gaat met het kleurverschil pas bij de halfgevoerde studenten correct uitgesproken worden. De studenten in alle drie de fases maken geen onderscheid tussen de [ʌ] van *dus, zus* [dʌs], [zʌs] de [ɪ] van *zit, vis* [zɪt], [vɪs] of de [i] van *tien, zie* [tin], [zi] of de [ü] van *nu, vuur* [nü], [vür].

Bij de gespannen uitspraak van de lange klinkers diftongeren de [o] en de [ø] en krijgen een w-achtige bijklank en de [e] een j-achtige bijklank. Deze diftongerende klinkers zijn moeilijk voor Tsjechen vooral in de beginfase. Bijvoorbeeld in de woorden: *rood, keuken, zee* [ro<sup>w</sup>d] [kø<sup>w</sup>ken] [ze<sup>j</sup>].

Het r-effect dat door de opeenvolgende [r] veroorzaakt wordt, beginnen de halfgevoerde studenten uit te spreken en is pas bij de gevorderden min of meer verworven.

---

<sup>3</sup> De klinker wordt eerst kort en daarna gereduceerd. De betreffende klinker wordt als lang beschouwd omdat hij in de open lettergreep voorkomt en er ligt geen klemtoon erop. Heemskerk en Zonneveld (2000): 33.

De uitspraak van de sjwa [ɔ̯] vertoont variaties in de uitspraak van Tsjechen. De meest voorkomende variant is een [ɛ] in de contexten waar vocaalreductie in het Nederlands voorkomt in de lettergreep die geen hoofdklemtoon draagt: b.v.: *menukaart*, *goochelde* [mɛ̯nukart] [ɣoxɔ̯ldɔ̯]. Aan het wordeinde vinden we bij de Tsjechen drie varianten. De sjwa [ɔ̯] wordt of als een [ɛ] of een [ɪ] uitgesproken, (*kopen*, *lastig*) [kopɔ̯] [lɔ̯stɔ̯x], in plaats van de enige juiste – de sjwa [ɔ̯] [1].

### 5 De Nederlandse en de Tsjechische tweeklanken

Het Tsjechisch heeft 3 tweeklanken waarvan alleen de laatste tot de inheemse inventaris van het Tsjechisch behoort: [e̯], [a̯] a [o̯]. De tweeklanken zijn in het Tsjechisch altijd dalend en beide delen van de tweeklank worden volledig uitgesproken [3].

Het Nederlands onderscheidt de “echte” en de “onechte” tweeklanken. Bij de vorming van de tweeklanken komt een duidelijke verglijding van de eerste articulatiepositie in de richting van de tweede voor. Om nauwkeuriger te zijn, de tweeklanken beginnen als een relatief lage klinker, gevolgd door een zeer snelle beweging omhoog, in de richting van de corresponderende hoge klinker [5].

De onechte tweeklanken zijn in tegenstelling tot de echte tweeklanken opeenvolgingen van twee klanksegmenten *aai* [aj], *ooi* [oj], *eeuw* [ew], *nieuw* [iw], *duw* [üw].<sup>4</sup> In deze paper richt ik me alleen op de articulatie van de echte tweeklanken en op de daarbij behorende uitspraakproblemen van de Tsjechische sprekers.

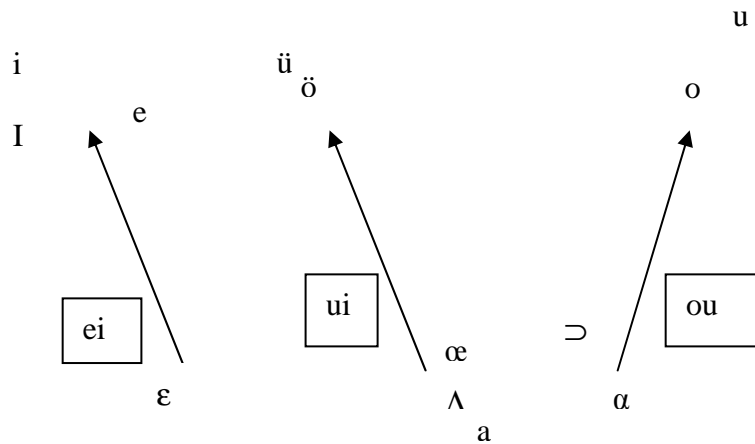
Tweeklanken van het Nederlands:

**de echte tweeklanken:** [ɛi] [ɔu] [ʌü]

---

<sup>4</sup> Er is in de Nederlandse vakliteratuur geen consensus over de status van de tweeklanken in het Nederlands. Bij Beheydt et al. (1999) behoren ook de zgn. onechte tweeklanken tot de tweeklankinventaris. Ze kunnen ook als een opeenvolging van een klinker met een [j] of [w] worden beschouwd. [6] De status van de tweeklanken wordt de laatste jaren ook uitgebreid gediscussieerd in verband met het. Poldernederlands heet. Het Poldernederlands, een soort „substandaard“, heeft een grote invloed op de uitspraak en vooral op de uitspraak van de tweeklanken.

**Tabel 2: De articulatorische vorming van de Nederlandse tweeklanken [5]**



Bij de tweeklank [ei] – orthografisch *ei/ij* - begint de uitspraak op de positie halfgesloten, op de positie die in het Tsjechisch niet bestaat. Daarom hebben de Tsjechen de neiging om de eerste klinker als [e] uit te spreken. Een andere uitspraakmogelijkheid is om deze tweeklank als [aj] of [aej] uit te spreken. Ik vermoed dat dit de invloed is van de uitspraakveranderingen bij de tweeklanken of het substandaard dat tegenwoordig het Poldernederlands heet, en de standaard uitspraak beïnvloedt.

De articulatie van de tweeklank [Λü], orthografisch *ui*, één van de allermoeilijkste Nederlandse tweeklanken voor vreemdetaal sprekers in het algemeen, kan met behulp van tabel 2 worden beschreven. De tweeklank begint op de positie *geopend*, die wel bekend is in het Tsjechisch. De opeenvolging van de rest van de afzonderlijke klinkers die tijdens de vorming van deze tweeklank voorkomen, kent het Tsjechisch echter helemaal niet.

Wat is dus de uitspraak van de tweeklanken van de zin “Wat bedoel je, een ei of een ui?”  
 ([ei] x [Λü])

De [ei] is moeilijk alleen in de beginfase, het werd door de proefpersonen of als [ei] of foutief als [ij] uitgesproken, vanwege de twee orthografische varianten. (*ei, ij*) allebei uitgesproken als [ei].

De [Λü] blijft moeilijk voor sprekers in alle fases. De meest voorkomende uitspraakvarianten bij Tsjechen zijn de [au] en de [aj]. Dat zijn de beginklinken van de woorden *ouders* [audðrs] of *IJssel* [eisðl] en *ei* [ei] dus, respectievelijk. Daardoor wordt de verstaanbaarheid verstoord.

## 6 Conclusies

De analyse van beide taalsystemen laat zien waarom de verschillen tussen beide klankinventarissen bronnen van uitspraakproblemen zijn bij de verwerving van het Nederlands bij Tsjechen. Er zijn dus klinkers en tweeklanken die voor de Tsjechen moeilijk zijn en daarom is het noodzakelijk om tijdens de uitspraaklessen de nadruk precies op deze klanksegmenten te leggen. De uitspraaklessen in de vreemde taalverwerving en zeker op universitair niveau moeten doelgericht gegeven worden en dat kan alleen met de kennis van het moedertaalsysteem van de leerling. Dan pas is het een eitje om, in ons geval, het Nederlands goed onder de knie te krijgen.

## 7 Dankbetuiging

Graag wil ik mevrouw Prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc. hartelijk bedanken voor het lezen en beoordelen van deze paper. Verder wil ik haar voor haar waardevolle adviezen bedanken en voor ideeën en inspiratie op het gebied van fonetiek en fonologie.

## 8 Referenties

- [1] Nováková, Marta: *Fonetische problemen van de Tsjechische studenten van het Nederlands*. Afstudeerscriptie, Faculteit der Letteren, Olomouc, 2005, verdedigd aan de Palacký Universiteit in 2005.
- [2] Don, Jan, Josée Heemskerk en Wim Zonneveld: “Fonologische inleiding” In: *Uitspraakwoordenboek*. Het Spectrum, Utrecht: 2000, pp. 7 – 44.
- [3] Palková, Zdena: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha, Karolinum, 1997, pp. 170 – 172.
- [4] Neijt, Anneke: *Universele fonologie. Een inleiding in de klankleer*. ICG Publications, Dordrecht, 1994, pp: 28.
- [5] Trommelen, Mieke, Wim Zonneveld: *Inleiding in de Generatieve Fonologie*.
- [6] Beheydt, Ludo et.al.: *Uitspraak Nederlands. Tekst- en oefenboek*. Acco, Leuven, 1999.
- [7] Krčmová, Marie: “Fonetika a fonologie“. In: Grepl, M. e.a.: *Příruční mluvnice češtiny*. NLN s.r.o., nakladatelství Lidové noviny, Brno, 1995, pp. 28 – 59.